

**СЛОВАЦЬКО-УКРАЇНСЬКА ІНТЕРЛІНГВАЛЬНА ОМОНІМІЯ:
ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ**

УДК 811.162.4'373.423:811.161.2'373.423

Пахомова С. М. Словацько-українська інтерлінгвальна омонімія: причини і наслідки; сторінок 10; кількість бібліографічних джерел – 9; мова українська.

Анотація. У статті розглядається явище міжмовної омонімії на матеріалі словацької та української мов. Ці «фальшиві друзі перекладача» утворюють зону інтерференції, породжуючи помилки й непорозуміння при спілкуванні. Автор розглядає причини міжмовної омонімії, котра в споріднених мовах виникає внаслідок: а) розвитку семантичної структури слів, зокрема, розширення, звуження, зміщення значення, розпаду полісемії, б) розвитку фонетичної структури слів, в) через невідповідності в різних мовах словотвірного значення морфем з однаковою фонографічною будовою, г) у результаті формального збігу запозиченого і споконвічного слова, г) внаслідок різної долі запозичених слів. При цьому динаміка семантичної структури слова виявляється основним джерелом міжмовної омонімії в споріднених мовах.

Ключові слова: фальшиві друзі перекладача, словацько-українська міжмовна омонімія, причини міжмовної омонімії.

Звернення до міжмовної омонімії останнім часом викликає все більший інтерес у дослідників. Про це свідчить велика кількість дисертаційних досліджень, виконаних на матеріалі різних слов'янських мов, які з'явилися лише останнім часом. Водночас дотепер немає достатньої кількості якісних лексикографічних праць, присвячених фальшивим друзям перекладача, оскільки міжмовна омонімія супроводжується внутрішньомовною полісемією, внаслідок чого дві співзвучні одиниці можуть перебувати у різних семантичних відношеннях – диз'юнкції, включення або перетинання. І саме два останні типи цих відношень, що свідчать про асиметричність мовного знаку, є основною проблемою, з якою стикається лексикограф при описі міжмовних омонімів.

Слов'янська міжмовна омонімія – це точка, в якій перетинаються еволюційні лінії різних мов. У ній яскраво виражена діалектна єдність минулого і сучасного: міжмовна омонімія фіксується на синхронічній осі, тоді як її витоки знаходимо переважно в діахронії. Загальновідомо, що сегментація

позалінгвальної дійсності і вираження її мовними засобами в конкретних мовах, навіть споріднених, не завжди збігається. А тому явище міжмовної омонімії можна порівняти з дзеркалом, котре при обертанні відображає різні картини позамовної дійсності. Інтерлінгвальний омонім – це мовний знак, який посилає різні семантичні імпульси в кожному з мов. Неувага до їх невідповідності у значенні породжує інтерференцію на лексико-семантичному рівні, яка виявляється мовленнєвими казусами, наприклад:

– *Na východe Ukrajiny sa viac rozprávajú ruštinou, a na záchode – ukrajiničinou.* (Словацькою виділене слово передається як «туалет»).

Покупець, носій словацької мови, уточнює на базарі:

– *Це солодка сметана?*

– *Якщо треба солодку, додай цукру!* (По-словацьки сметана – *kyslá smotana*, а вершки – *sladká smotana*).

Подив працівника студентської їдальні може викликати прохання віддівача:

– *Дайте мені, будь ласка, поганку з карбонаткою.* (Словацькою мовою *rohánka s karbonátkou* – гречка з котлетою).

Посмішку викликає прохання:

– *Predaj pozdrav!* Адже словацькою мовою це звучить «продай привіт». Правильно *Odovzdaj pozdrav!*

При вивченні словацької мови носії східнослов'янських мов живо реагують на семантичну поляризацію слів: *укр. черствий* – *сл. čerstvý* 'свіжий', *укр. безцінний* (дуже цінний) – *сл. bezcenný* (який не має жодної ціни, малоцінний), *укр. воняти* (погано пахнути) – *сл. voňat'* (добре пахнути), *укр. пахнути* (у цьому випадку немає диференціації *погано* ~ *добре*) – *сл. páchnuť* (погано пахнути). Приклади асиметричної еквівалентності створюють не тільки комунікативні, але й певні лексикографічні проблеми [див. Sekaninová 1993, s. 71].

Інтерлінгвальна словацько-українська омонімія представлена кількома сотнями слів. Її недооцінка, а також і незнання мовних табу, які супроводжують будь-яку культуру, можуть поставити мовця в неадекватну, двозначну комунікативну ситуацію, оскільки розвиток денотативного та конотативного значення інколи переносить слово із нейтрального стилю в розмовний, і навіть у сферу інвективної лексики: наприклад, лексеми *шукати*,

пічка, пічкар, пічкатися та деякі інші абсолютно необразливі в українській мові, але уживання їх формальних еквівалентів у словацькій мові неприпустимо, адже вони входять до складу ненормативної лексики. І навпаки, подібне непорозуміння витникає при використанні в українському тексті словацьких фразеологізмів біблійного походження *Jóbova zvest'* (страшна звістка), *Jóbove rany* (велика біда), *Jóbova trpezlivosť* (ангельське терпіння), оскільки прикметник, утворений від біблійного імені *Iov*, у словацькій фонетичній формі збігається з українською інвективною лексичною одиницею.

У цьому контексті дослідження міжмовних омонімів має чітку прагмалінгвістичну орієнтацію і визначається потребами теорії і практики перекладу, лінгводидактики, стилістики і культури мовлення, подолання наслідків інтерференції в мовленні білінгвів. З іншого боку, лінгвістична інтерпретація міжмовної омонімії надзвичайно важлива в теоретичному плані, для порівняльно-історичного мовознавства, контрастивної лінгвістики, лексичної семантики та дериватології.

При дослідженні міжмовної омонімії передусім варто зосередитися на семантичній інтерпретації цього явища, адже навіть біжний огляд фактичного матеріалу свідчить, що переважну частину фактів словацько-української омонімії утворюють *гомогенні* пари лексичних одиниць, які відповідно до свого лексичного значення перебувають у певних парадигматичних зв'язках і належать переважно спільному лексико-семантичному полю. Наприклад, *сл. hrob* «могила» і *укр. гріб, гроб* «truhla, rakva», *сл. domovina* «батьківщина» і *укр. домовина* «могила», «труна», *сл. mohyla* – стилістично обмежене слово, воно уживається: а) як археологічний термін у значенні «могильний курган», «могильник», б) у значенні, відповідному сучасній українській мові, воно використовується лише в поетичному стилі. Пор. також:

- сл. baňa* «шахта» та *укр. баня* «kúpeľ»;
- сл. chata* «дача» та *укр. хата* «chalupa»;
- сл. hubiť* «знищувати», та *укр. губити* «strácat»;
- сл. hubiť sa* «знищувати один одного» та *укр. губитися* «strácat' sa», «byť bezradný»;
- сл. hostinec* «корчма» та *укр. гостинець* «darček»;
- сл. dospelý* «повнолітній», «зрілий», «дорослий», *укр. дospelий* «dozretý»;
- сл. diviť sa* «дивуватися» та *укр. дивитися* «pozerať»;
- сл. divák* «глядач» та *укр. дивак* «čudák»;

- сл. **dopyt** «попит», «запит» та укр. **допит** «výsluch»;
 сл. **istota** «достовірність», «впевненість», «надійність» та укр. **істота** «bytosť», «tvor», «stvoreníe»;
 сл. **kúrit'** «опалювати» та укр. **курити** «fajčiť»;
 сл. **jednat' sa** «торгуватися» та укр. **єднатися** «zlučovať sa» «spájat' sa», «zjednocovať sa»;
 сл. **chovat'** «розводити, тримати худобу», «годувати сім'ю», «годувати (м'ясом)» та укр. **ховати** «schovávať», «ukrývať», «tajiť»;
 сл. **hromada** «куча» та укр. **громада** «spoločnosť»;
 сл. **chudoba** «бідність» та укр. **худоба** «dobytok».

Аналіз фактичного матеріалу обох мов засвідчує, що в основі інтерлінгвальної омонімії на перший план виступає динаміка лексичної семантики. Її напрямок і результати можуть бути різними: розширення, звуження та зміщення значення. Тому при дослідженні даного явища слід зосередитися перш за всього на семантичній еволюції слова. Лексичне значення в сучасній лінгвістиці інтерпретується як історична, ієрархічно організована структура семантичних ознак різного рівня абстракції, які поєднуються відповідно до основних операцій сполучуваності [Blanár 1984, 42]. Семантичні ознаки поділяються на три основні групи: а) класифікаційні, б) ідентифікаційні, в) специфічні. Але в різних мовах організація плану змісту і плану вираження не збігаються [Ногескú – Blanár – Sekaninová 1984, s. 16]. Різниця в лексичних системах мов, в обсязі значень слів, у використанні їх у мовленні залежить від тих ознак, за якими носії конкретної мови класифікують і називають об'єкти позамовного світу [Гак 1977, с. 15]. Невідповідність комплексу цих ознак при однаковій зовнішній формі слова часто є причиною описуваного явища. Так, укр. **лікарня** (nemocnica) та сл. **lekárneň** (аптека) мають спільні класифікаційні семи «пропріальність», «конкретність», «предметність», однакову ідентифікаційну ознаку «приміщення». Серед спільних специфічних сем – «хвороба», «медицина», «ліки». Міжмовну омонімію визначають дистинктивні специфічні семи «лікар» ~ «аптекарь» та «лікувати» ~ «купувати». Слово **jahoda** в словацькій мові має вужчий, у порівнянні з українською, зміст. Ця лексема перекладається українською мовою як *полуниця*, *суніця*, тобто є конкретною назвою для двох видів ягоди, тоді як в українській мові **ягода** – це родова назва (сл. *bobul'a*). Отже, ця пара омонімів перебуває в гіперонімічних стосунках (укр. одиниця – гіперонім, словацька – гіпонім). Аналогічні стосунки характеризують пару сл. **lice** (шока) – укр. **лице** (tvár): словацька лексема називає лише бокову частину обличчя. Так само укр. **черево** (живіт) сло-

вацькою мовою перекладається як *brucho* і має ширшу семантику, ніж *sl. črevo* (кишка). Лексема *hriadka* в словацькій мові вживається в ширшому семантичному обсязі, поєднуючи і поняття *gryadka (zeleninová hriadka)*, і поняття *klumba (kvetinová hriadka)*. Слово *kreslenie* в словацькій мові поєднує два значення: власне «креслення» і «малювання», тоді як *укр. креслення* уживається лише в одному, першому значенні. Лексична одиниця *hra* також має у словацькій мові два значення: гра і п'єса. Звичайно, в таких випадках стосунки міжмовної омонімії розвиваються лише на основі одного із значень.

Омонімія, як відомо, навіть у межах окремої мови дуже тісно пов'язана з полісемією. Дослідження інтерлінгвальної омонімії дозволяє засвідчити значну кількість прикладів, коли українська та словацька лексичні одиниці не збігаються лише в одному із значень, що породжує міжмовну семантичну асиметрію. Е. Секанінова вживає щодо цього поняття термін *частково симетрична еквівалентність* [Sekaninová 1993, s. 226]. Так, слов. *chromý* значить не тільки *хромий*, але й *паралізований*. Українською мовою не можна сказати *хрома рука* чи *хрома нога*, а по-словацьки можна. Словацьке *film*, крім спільного з українською мовою значенням «витвір кіномистецтва», уживається також у значенні «плівка». І якщо речення *Mám kúpiť film* цілком відповідає нормам словацької мови, то для українця речення *Маю купити фільм для фотоапарата* звучить дивно. Українське дієслово *брехати* і словацьке *brechat'*, крім спільного значення «гавкати», мають додаткові, що вводить їх у ряд міжмовних омонімів. Так, українське слово *брехати* використовується переважно в значенні «казати неправду», а словацьке *brechat'* – «сваритися».

Те ж стосується й іменника *hodina*, яке, крім значень «час», «60 хвилин», що притаманні й українській лексемі, вживається також у значенні «урок». Тільки одне із значень дієслова *dodávat'* фіксує міжмовну омонімію – «постачати». Прикметник *hotový*, поряд із значеннями, притаманними його українському відповіднику, в словацькій мові може вживатися в значенні «справжній». А тому синтагму *hotový palác* слід перекладати як *справжній палац*, а не як *готовий палац*.

Причиною міжмовної омонімії буває десемантизація, тобто втрата однієї з сем. Наприклад, це стосується словацького слова *červeň*, яке має ті ж значення червоної фарби та червів, з яких її виготовляють, але значення «назва 6-го місяця року» в словацькій мові не збереглося. Протилежне явище – семантизація – робить словацький іменник *dobrota* полісемантичним за рахунок нового значення «лакомство», і саме на його основі виникає

міжмовна омонімія. До того ж *укр.* **лакомство** і *сл.* **lakomstvo** мають різні значення. Українська лексична одиниця перекладається словацькою як «lakota», а словацька – як «скупість».

Основою інтерлінгвальної асиметрії може стати різна внутрішня форма і різна мотивація похідних слів. Наприклад, *сл.* **jednostajne** має значення «безперервно, постійно» (тобто «однаково стояти»), в *укр.* **одностайно** – «одноголосно» (тобто «однією стаєю»). *Сл.* **hubatý** перекладається українською як «швидкий на язик, язикатий», тоді як *укр.* **губатий** називає людину з великими губами (*сл.* **gambatý**). Це зумовлено різними значеннями твірної основи: *сл.* **huba** має значення «морда», «рот». Близький до слова **hubatý** за змістом і словацький іменник **jazyčník** «пліткар», «балакун»; українське слово **язичник** перекладається словацькою як «rohan».

Міжмовні омоніми зустрічаються і серед з а п о з и ч е н и х слів. *Сл.* **guvernér** перекладається українською як **губернатор**, а *укр.* **губернер** по-словацьки **vychovávateľ**; *сл.* **dramaturg** в українській мові має значення режисер-постановник, тоді як *укр.* **драматург** перекладається словацькою як **dramatik**. Словацьке слово **diktát** українською мовою перекладається не тільки як **диктат**, але й **диктант**; слов. **diplomat** по-українськи означає не лише **дипломат**, але ще й **дипломник**.

Деякі автори інтерпретують міжмовні омоніми як «слова, які мають спільне походження, близькі за фонемним складом, але відмінні за значенням» [9; 326]. І хоча гомогенні омоніми справді складають переважну частину інтерлінгвальних омонімів, збіг у фонетичній будові словацької і української лексичної одиниці може стосуватися й різних за походженням слів. А тому, працюючи над словником словацько-українських міжмовних омонімів варто, на нашу думку, враховувати й цю групу лексем.

Г е т е р о г е н н і міжмовні о м о н і м и виникають внаслідок формального збігу різних за походженням лексичних одиниць, слов'янської та неслов'янської. Так, *сл.* **blatník** «бокова частина, крило машини», утворене від іменника слов'янського походження **blato** «болото», тоді як *укр.* *розм.* **блатник** – той, хто отримує щось або користується певними перевагами незаконно, «по блату» («ро протексії»). Слово **блат** походить із мови ідіш, де воно мало значення «посвячений»; посередництвом польської, в котрій уживалося як «хабар», та російської, де спочатку в злодійському жаргоні мало значення «злочин» [Колесов 1991, с. 74], у сучасному ж значенні поширилося на розмовний стиль і перейшло в українську мову. Пор. також *сл.* **klas** і *укр.* **клас**. Словацька лексична одиниця є неповноголосною

формою праслов'янської лексеми і перекладається українською як **колос**. Українське слово **клас** походить із французької *classe* (від лат. *classis*) і перекладається словацькою як **trieda**.

У результаті мовної еволюції відбувається формальний збіг фонетичної оболонки обох слів неслов'янського походження. І тоді в міжмовних омонімічних стосунках можуть опинитися дві запозичені з різних мов лексичні одиниці. Так, сл. **kanava** перекладається українською як **канва**. За свідченням М. Фасмера, це слово запозичене із французької мови (*canevas*) [Фасмер 1986, II, с. 178]. Український омонім **канав** у словацькій мові має значення **kanál**. Походження слова **канав** М. Фасмер пов'язує з італійською мовою, **канал** – з німецькою, голандською або французькою [Фасмер 1986, II, с. 177]. У словацьку ця лексема проникла, скоріше за все, із німецької, а в українську – посередництвом російської або польської.

Отже, інтерлінгвальна омонімія в споріднених мовах виникає внаслідок різних причин: а) у результаті розвитку семантичної структури слів, зокрема, розширення, звуження, зміщення значення, розпаду полісемії, б) внаслідок розвитку фонетичної структури слів, в) через невідповідності словотвірного значення морфем з однаковою фонографічною будовою, с) у результаті формального збігу запозиченого і споконвічного слова, г) внаслідок різної долі запозичених слів. Але динаміка семантичної структури слова, як свідчить дослідження словацько-українських міжмовних омонімів, виявляється найважливішим джерелом міжмовної омонімії. Однак, незалежно від причини утворення міжмовних омонімів, вони є небезпечною зоною породження помилок і непорозумінь при спілкуванні.

Література

1. Blanár, V.: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1984. 208 s.
2. Blanár, V.: Porovnávanie lexiky slovanských jazykov z diachrónneho hľadiska. Bratislava, Veda, Vydavateľstvo SAV 1993. 190 s.
3. Horecký, J. – Blanár, V. – Sekaninová, E.: Obsah a forma ako organizujúce princípy slovnej zásoby. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1984, s. 13 – 21.
4. Sekaninová, E. Dvojazyčná lexikografia v teórii a praxi. Bratislava, Veda, Vydavateľstvo SAV 1993. 256 s.
5. Velký slovensko-ruský slovník I. – IV. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1979 – 1995.

6. Гак В.Г. Сопоставительная лексикология. – М.: Международные отношения, 1977. – 264 с.
7. Колесов В.В. Язык города. – М.: Высшая школа, 1991. – 192 с.
8. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4 т. / Пер. с нем. и доп. О.Н.Трубачева. – 2-е изд. – М.: Прогресс, 1986 – 1987.
9. Філак І. З українсько-словацької міжмовної омонимії // *Carpatica – Карпати-ка*. – Вип. 17: Українсько-словацькі взаємини в галузі історії, літератури та мови. – Ужгород, 2002. – С. 325 – 329.

СЛОВАЦКО-УКРАИНСКАЯ ИНТЕРЛИНГВАЛЬНАЯ ОМОНИМИЯ: ПРИЧИНЫ И СЛЕДСТВИЯ

С.Н. Пахомова

Аннотация

В статье рассматривается явление межъязыковой омонимии на материале словацкого и украинского языков. Эти «ложные друзья переводчика» образуют зону интерференции, порождая ошибки и недоразумения при общении. Автор исследует причины межъязыковой омонимии, возникающей в родственных языках вследствие: а) развития семантической структуры слов, в частности, расширения, сужения, сдвига значения, распада полисемии, б) развития фонетической структуры слов, в) несоответствия в разных языках словообразовательного значения морфем с одинаковым фонографическим строением, г) формального совпадения заимствованного и исконного слова, д) различной судьбы заимствованных слов. При этом динамика семантической структуры слова является основным источником межъязыковой омонимии в родственных языках.

Ключевые слова: ложные друзья переводчика, словацко-украинская межъязыковая омонимия, причины межъязыковой омонимии.

SLOVAKIAN AND UKRAINIAN INTERLINGUAL HOMONYMITY: REASONS AND EFFECTS

S.N. Pakhomova

Summary

The article investigates the phenomenon of interlingual homonymity based on Slovakian and Ukrainian languages. These misleading words create the language transfer zone resulting in mistakes and misunderstandings during the course of communication. The author explores the reasons of interlingual homonymity emerging in kindred languages due to a) growth of semantic word structure, such as expansion, narrowing, shift of meaning, resolution of polysemy, b) development of phonetic word structure, c) irregularities of morpheme word-formation meaning with similar phonographic structure in various languages,

d) random coincidence of borrowed and original words, and e) different paths of borrowed words. When this is the case, the dynamics of semantic word structure is the key source of interlingual homonymy in kindred languages.

Key words: misleading words, Slovakian and Ukrainian interlingual homonymy, reasons of interlingual homonymy